

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:2. 2006

DEBATT

När staten invaderade Gotland.

Några synpunkter på Jens Lerboms doktorsavhandling

Av Tryggve Siltberg

Historikern Jens Lerbom disputerade 2003 i Lund på avhandlingen *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700*. Samma tema har han behandlat också i artiklar 2000 och 2004.¹ Övertygande tecknar Lerbom bilden av hur gotlänningarna upplevde sin särskilda identitet och etnicitet. Han visar också hur de tillägnade sig en ”regnal identitet” som danskar, och den uttrycktes efter 1645 som en markering mot den nya svenska överheten.² Lerboms forskningsresultat ur svensktidens domboksmaterial har ett stort och bestående värde.

Med detta sagt vill jag ändå resa invändningar mot två inslag i Lerboms undersökningar: dels hans redogörelse för tingsdomarnas roll och den sociala skiktningen på ön, dels hans beskrivning av participationen i ”bonderepubliken” samhälle och av gotlänningarnas relation till ”statens invasion” av Gotland. Lerbom har i mycket samma syn på de gotländska tingsdomarna som Carl Johan Gardell hade i sin doktorsavhandling 1986. Gardell och jag debatterade frågan redan i *Historisk tidskrift* 1989–1990.³ Nu kan debatten alltså sägas fortsätta.

I traditionell skandinavisk historieskrivning ansågs vanligen äldre bondesamhällen ha varit relativt jämlika och demokratiska. Som bekant blev bilden grundligt reviderad av en lång rad forskare under 1900-talets sista decennier. I fallet Gotland har revideringen utförts främst genom de ovan nämnda av-

1. Jens Lerbom, ”Proweste, domere oc all almughe. Lokala eliter i ett senmedeltida bondesamhälle”, i Gunnar Dahl & Eva Österberg (red), *Renässansens eliter. Maktmäniskor i Italien och Norden*, Lund 2000, s 159ff; Jens Lerbom, ”Integration, Interaction and Identities. Cultural Boundaries and Collective Identity in a Mediaeval Peasant Community”, i Jörn Staecker (ed), *The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages*, Lund 2004, s 89–93.

2. Lerbom 2003, s 26f; Lerbom 2004, s 92.

3. Lerbom 2003 s 184f; Carl Johan Gardell, *Handelskompani och bondearistokrati. En studie i den sociala strukturen på Gotland omkring 1620*, Uppsala 1986; Tryggve Siltberg, ”Tingsdomarna på Gotland – aristokrati eller storbönder?”, *Historisk tidskrift* 1989:3, s 375–387; Gardell, ”Genmäle”, *Historisk tidskrift* 1989:3, s 387ff; Siltberg, ”Teori och källor om Gotlands sociala struktur på 1600-talet”, *Historisk tidskrift* 1990:1, s 84–87.

handlingarna av Gardell 1986 och Lerbom 2003, men enligt min mening har de härvid gått för långt. Jag anser att de har överdrivit tingsdomarnas makt och roll som elit.

Låt oss nu övergå till de två ovannämnda inslagen i Lerboms undersökning. Först skall jag stanna vid tingsdomarnas roll och den sociala skiktningen, för att därefter övergå till den politiska participationen i "bonderepubliken" samhälle.

Tingsdomarna och den sociala skiktningen

"Tingsdomarna bör", enligt Lerbom, "betraktas som en klart profilerad lokal elit". Jag bestrider detta påstående. Hans bevisföring kan indelas i sex punkter enligt följande:⁴

1. Tingsdomarna "var välmående", hävdar Lerbom. Påståendet är riktigt, men de ingick i ett välmående storbondeskikt, som de på intet vis dominerade. I likhet med mig analyserar Lerbom⁵ tingsdomarnas välmåga med hjälp av marklejtalen (storleken) på deras gårdar. Vad gäller 1600-talets första hälft – perioden med de säkraste uppgifterna – har jag fastställt att 90 procent av domarna kom från den fjärdedel av Gotlands gårdar som var störst. Men tingsdomarna, 20 till antalet, dominerade inte denna grupp av gårdar, bestående av 425 gårdsbruk.

2. Tingsdomarna "innehade makt", hävdar Lerbom. Det är inte bevisat att deras makt var påfallande stor. Tingsdomaren var domare i domstol samt skatteuppbördsman. Kunde och ville tingsdomaren använda sitt uppdrag till att berika sig på menighetens bekostnad? Användbart källmaterial för att besvara frågan saknas och man får därför nöja sig med att studera utfallet. Människor avslöjar sig genom sina gärningar, brukar man säga i ett talesätt med bibliska anor, och på samma sätt är det med samhällsskick: ett samhälle avslöjar sig genom de samhällsförhållanden det alstrar. Här bör två förhållanden påpekas. För det första att godsbildningar lyser med sin frånvaro och att Gotlands gårdar framstår som relativt jämnstora; än mer så år 1653 än på 1880-talet, då säkra uppgifter finns.⁶ För det andra att de många medeltida

4. De följande inledande citaten i punkterna 1–6 finns i Lerbom 2003, s 183f, och liknande text i Lerbom 2000, s 192ff, och Lerbom 2004, s 90f.

5. Lerbom 2000, s 167; Tryggve Siltberg, *Marklejet, tingsdomarna och den sociala differentieringen på Gotland fram till 1600-talet*, opublicerad licentiatsavhandling i historia, Umeå universitet 1993, s 25.

6. Tryggve Siltberg, "Bondestatistik och bonderepublik på Gotland. En replik till Janken Myrdal", *Gotländskt Arkiv* 1993, s 131–136. Den tryckta svenska valstatistiken på 1880-talet är grundad på gårdarnas taxeringsvärden och kan användas till att illustrera den ekonomiska differentieringen inom bondeklassen.

kyrkorna genomgående är placerade mitt i socknen på ett sätt som gör att ingen gårdsklunga missgynnats.⁷ Sålunda finns inga tecken på att stormän påverkat lokaliseringen till sin fördel. Det gotländska agrarsamhället hade låg tolerans mot stormän. Sögenmaterialet pekar på detta⁸ liksom en modern antropologisk studie från sydöstra Gotland.⁹ Slutsatsen är entydig: tingsdomarnas "maktutövning" har inte resulterat i något ojämnt samhälle.

3. Tingsdomarna hade enligt Lerbom "utvecklat flera drag som anses utmärkande för statusgrupper. De manifesterade sig symboliskt på ett delvis avvikande sätt". Detta skall enligt Lerbom bevisas genom de sammanställningar han gjort rörande inskriptioner på gravhällar med mera. Han anser att två särdrag utmärkt tingsdomarna: bruket av latinsk skrift och bruket av vapensköldar. Men då man skärskådar tablåerna och siffrorna framgår det faktiskt att tingsdomarna inte har haft monopol på någotdera.

Låt oss börja med latinet. Av inskriptionerna rörande gotländska bönder till och med 1499 är 76 på gutniska, 50 på latin, och fem på andra språk.¹⁰ Onekligen visar Lerbom att medeltida tingsdomare i många fall föredragit latinet (han beaktar dock inte ett undantag från 1305, se nedan). I samtliga elva fall då Lerbom listar de medeltida gravhällar som avser eller kan ha anknytning till tingsdomare (Stenkyrka-hällen skall inte räknas hit) är nämligen texterna på latin.¹¹ En summering visar dock att så många som 39 latinska inskriptioner inte kan knytas till domare.

Trots detta framhärdar Lerbom i att latinet, när det gäller bönderna, markerat domare. Han påvisar med intressanta exempel att vissa förmögna bönder bevisligen använde sig av runor och gutniska. Därmed anser han sig helt kunna avvisa att latin markerade rikedom. Hans slutsats blir att latinet "syf-

7. Sven-Olof Lindquist, "Sockenbildningen på Gotland – en korologisk studie", *Gotländskt Arkiv* 1981, s 45–64.

8. Siltberg 1993, s 84ff; Siltberg, "Dräpta stormän och den gotländska 'likhetslagen'", *Haimdagar* 2003:1.

9. Carl von Rosen, *När-demokrati. Jämlikhet och ledarskap i en gotländsk strandbygd*, Diss, Uppsala 2002.

10. Lerbom 2000, s 181; Lerbom 2003, s 172.

11. Lerbom 2000, s 184–188; Lerbom 2003, s 178–182. Om Stenkyrka-hällen, se Gustaf Lindström, *Anteckningar om Gotlands medeltid*, II, Stockholm 1895, s. 95, 104, och *Sveriges kyrkor*, 172, Gotland, VII:1, Stockholm 1977, s 78. Ytterligare två av Lerboms elva inskriptioner avser inte domare, om man skall lita till hittillsvarande forskningsläge. Det gäller Dalhem omkring 1350 och Gothem 1404. Se för Dalhem, Folke Thuresson, i Ernst Hejneman m fl (red), *Visby stift i ord och bild*, Stockholm 1951, s 511; *Sveriges Kyrkor*, 66, Gotland, IV:2 Stockholm 1952, s 209. Se för Gothem, Leopold Fredrik Löffler, "Versifierade latinska medeltidsinskrifter från Gotland", *Antikvarisk Tidskrift för Sverige* 21:5 1924, inskrift nr 23, s 3, 12f. Namnet på Dalhem-hällen uppger Lerbom vara Olof, men det skall vara Laurentius.

tar till att symbolisera någon form av lärdom hos den avlidne".¹² Men här beaktar Lerbom inte en alternativ tolkning, nämligen att även obildade människor, kanske rika, ville manifesteras sig på Guds språk, latin. Min slutsats blir att latinet inte kan ses som en indikator på en domare-elit.

Finns då belägg för att domare använt runor och gutniska i stället för bokstäver och latin? Lerbom anför inget sådant exempel, men det finns faktiskt ett, nämligen en inskription som borde höra hemma i hans tablå över möjliga domare. Sålunda erhålles härmed en tolfte medeltida domarinskrift, den hittills enda kända på gutniska med runskrift.

Det är gravhällen över Gairvat från 1305 eller något senare, som ligger i Gothems kyrka i korgolvet nedanför altarestraden (G 158). Översättningen av den tyvärr redan tidigt (1700-talet) svårt skadade inskriptionen lyder:

Här vilar Gairvat ... Gairvat ... han kom inför konungen och ärkebiskopen och vår biskop ... Så ville Gud honom väl [?]. Så längesedan var jämmeråret [?] ["stankar"] som [...]. [Härefter följer angivelse enligt runkalendern av ett årtal, nämligen 1305.]¹³

Gairvats diplomatiska uppdrag omkring 1305 gör att vi måste uppfatta honom som en av sin tids ledande domare eller motsvarande på Gotland.¹⁴ Stenen pryds av ett inristat ringkors. I dess mitt syns ett upp-och-nedvänt T, vilket har vissa likheter med bomärket för gården Kyrkbinge, en av Gotlands mest markanta domaregårdar från 1400-talet till 1600-talet. Inskriptionen har beaktats i tidigare litteratur.¹⁵ Denne Gairvat (från Kyrkbinge?) representerade Gotland inför konung, ärkebiskop och biskop under de dramatiska åren i början av 1300-talet. Han var sålunda en betydelsefull Gotlandsföreträdare, sannolikt domare, och viktigt i det här sammanhanget är att konstatera att hans gravhäll är skriven på gutniska med runor, inte på latin med bokstäver.

Låt oss övergå till vapensköldarna. På gotländska gravhällar är det inte ovanligt med inristade vapensköldar som ibland innehåller bomärke eller

12. Lerbom 2000, s 189f; Lerbom 2003, s 182f, cit s 183.

13. Elisabeth Svärdström m fl, *Sveriges runinskrifter*, 12, Gotlands runinskrifter 2, Stockholm 1978, s 48ff, och särsk s 59f.

14. När vi från och med 1400-talet har något fylligare uppgifter om vissa personer som företrätt Gotland utåt så anges de med något enstaka undantag uttryckligen vara domare.

15. T ex Åke Holmberg & Elias Wessén, *Skånelagen och Gotalagen*, Stockholm 1943 (även 1979), s 317; Hugo Yrwing, "Gotlandskyrkan i äldre tid", i Hejneman m fl (red) 1951, s 36; *Sveriges Kyrkor*, 61, Gotland IV:1, Stockholm 1947, s 102.

bokstavsinitialer men som också ofta är blanka. De har uppenbart inget att göra med adel. De förekommer framför allt i Visby från 1300-talet till 1600-talet och har benämnts "bomärkessköldar".¹⁶ Sven-Erik Pernler har gjort troligt att en gård på Gotland antingen kunde symboliseras med en blank vapensköld, eller hade en individuellt målad sådan.¹⁷ Av de tolv ovannämnda medeltida domarinskrptionerna har fyra vapensköld.¹⁸ Enligt Pernlers anförda, antagligen ofullständiga, exempelsamling finns sköldförsedda medeltida gravhällar i ytterligare sex socknar.¹⁹ Slutsatsen blir att domarinskrptionerna långtifrån är de enda som uppvisar vapensköldar. Alltså ger inskrptionerna inga avgörande bevis för Lerboms tes att tingsdomarna "hade utvecklat flera drag som anses utmärkande för statusgrupper".²⁰

4. Tingsdomarnas "ämbeten blev i stor utsträckning ärftliga", hävdar Lerbom. Formuleringen är alltför kraftig. Meningen är väl att domarämbetena inte sällan kom att övergå till söner eller yngre släktingar. Det som visas i källorna före 1650 är egentligen enbart att domarämbetet kunde övertas mellan – troligen besläktade – företrädare för samma gård.²¹ Några ting hade uttalade "domargårdar", som genom seklerna givit upphov till flera domare. Extremfallen är Kattlunds i Grötlingbo och Kyrkbinge i Gothem från medeltiden till 1600-talet. Den vanliga bilden är att gårdarna växlade, men att vissa domargårdar cykliskt återkom, i några ting mycket påtagligt. Direkta far–son-övergångar förekom men var inte vanliga. Monopolställning hade ingen gård i något av Gotlands 20 ting. När en gård dominerade var det alltså cykliska växlingar och det tyder enligt min mening på en stark ställning för menigheterna. Det vi ser är exempel på sega strukturer och människornas kärlek till invanda mönster. Samma mekanismer har funnits på vår tids Gotland. Beträffande 1800- och 1900-talet har jag hört från olika trakter av Gotland att vissa gårdar föredrogs vid nämndemansval under två–tre generationer. I dag 2005 kommer två av Gotlands ledande centerpolitiker från ett par av de mera uttalade medeltida och tidigmoderna domarmiljöerna på ön (Lokrume och Vänge), vilket naturligtvis fullständigt saknar betydelse för

16. Johan Wilhelm Hamner, *Visby domkyrkas gravstenar*, Stockholm 1933, s 22; Dick Wase, "En borgerlig vapensköld och två försvunna gravstenstexter", *Gotländskt Arkiv* 1982, s 109ff.

17. Sven-Erik Pernler, "Sundre-orgelns tio vapensköldar", i Robert Bohn (Hrsg), *Gotlandia Irredenta, Festschrift für Gunnar Svahnström*, Sigmaringen 1990, s 183ff.

18. Lerbom 2003, s 179f, 182.

19. Pernler 1990, s 184.

20. Lerbom 2003, s 183f.

21. Lerbom 2003, s 174ff.

dagens människor. Sådan geografisk kontinuitet kanske inte hade så stor betydelse förr heller!

5. Tingsdomarna hade "utvecklat en gruppidentitet som statusgrupp", hävdar Lerbom. Påståendet är enligt min mening helt obevisat. Lerbom förtecknar sju domargårdar som haft släktrationer med andra domargårdar 1611–1674, sammanlagt ett tiotal gårdspår.²² Som jag ovan påpekat tillhörde domargårdarna vanligen den rika fjärdedelen av Gotlands gårdar. Att det fanns släktskap inom denna storbondegrupp är helt naturligt. Vi vet inte om det mera ofta förekom släktskap mellan olika domaresläkter än mellan domare och övriga storbönder. Ingen har undersökt detta. I och för sig förvånar det knappast om bekantskap mellan domare i några fall har resulterat i släktskap. Viktigt att påpeka är dock att detta sistnämnda inte alls är samma sak som att domarna "utvecklat en gruppidentitet som statusgrupp".

6. Det finns "tecken på släktnätverk mellan domare och prästerskap", hävdar Lerbom, och tillägger att man kanske bör se "domare och präster som tillsammans utgörande en kulturell elit".

Lerbom påvisar ett antal fall där domargårdar har släktrationer med prästfamiljer, sammanlagt nio fall under perioden 1548–1692.²³ Storbönderna var rimligen den naturliga gruppen för prästerskapets släktrationer vid sidan av borgare och tjänstemän. Vi vet inte om prästernas släktrationer med domare var fler än de var med övriga storbönder. Omöjligt är det förstås inte.

Situationen är en annan då vi talar om tiden före reformationen. För det första var prästerna flera – i princip 94 stycken, under senmedeltiden dock efterhand färre. För det andra fanns inga prästfamiljer eftersom celibat rådde, åtminstone efterhand mot 1200-talets slut. Ett mycket påtagligt drag framträder då man betraktar Gotlands medeltida prästerskap: det rekryterades i mycket stor utsträckning ur den gotländska befolkningen. Det finns ett flertal gravinskriftioner från 1300- och 1400-talen som anger prästernas ursprung; i samtliga fall är deras härkomst gotländsk. Det finns anledning att understryka det gotländska prästerskapets betydelse för det gotländska landsbygdssamhället, bonderepubliken.²⁴

22. Lerbom 2000, s 171; Lerbom 2003, s 176.

23. Lerbom 2000, s 172f; Lerbom 2003, s 177.

24. Tryggve Siltberg, "Bonderepubliken Gotland, skrivkonsten och prästerskapet", *Från Gutabygd* 2002, s 117–136.

Vi får räkna med att flertalet av de 94 prästtjänsterna kontinuerligt besattes från Gotlands drygt 1 500 gårdar, väl mestadels från de 400–500 storbondefamiljerna. Gotlandsböndernas samhälle måste ha blivit präglad av denna betydande kontaktyta mot prästerskap och boklig lärdom. I kyrkan ser vi enligt min mening grundvalen för den livskraftiga gotländska bonderepubliken under medeltiden: ett tack vare handeln ekonomiskt välmående bondesamhälle och en tack vare kyrkan relativt utbredd läs- och skrivkunnet. Det är i denna miljö som Gutalagen skapas, den enda skandinaviska landskapslagen utöver de tidiga isländska där kungamakten inte omnämns. Det är i denna miljö som Gutasagan skapas, det tidigaste svenska nedtecknade krönikeverket. Kyrkan och prästerskapet bör ses som grunden för Gotlands självciviliserade statsbildning.

I stället för att som Lerbom se ”tecken på släktnätverk mellan domare och prästerskap” ser jag på Gotland en rätt talrik storbondeklass, från vilken såväl präster som domare rekryterades.

Sammanfattningsvis: Lerboms tes, att ”tingsdomarna bör betraktas som en klart profilerad lokal elit” anser jag sakna övertygande stöd i källorna, vilket visas genom redovisningen i punkt 1–6 ovan.

Participationen före 1645

Frågan om böndernas deltagande i politisk verksamhet (jag använder här termen ”participation”) behandlas av Lerbom framför allt i kapitel 3 och 4 i avhandlingen under rubrikerna ”Bönderna och staten 1500–1645” och ”Bönderna och staten 1645–1700”. Hans tes är att det över tid skedde en ”förändring av tingssamhällets vardagliga politiska kultur. Byråkratiseringen ledde till att fler grupper och individer kom att integreras. Gotlands sista decennier som dansk riksdal blev en brytningstid mellan ett äldre, oligarkiskt, manligt och muntligt tingssamhälle å ena sidan, och ett system med mera brett deltagande å den andra”.²⁵

Enligt min mening finns anledning att tro att förändringen var den rakt motsatta mot vad Lerbom hävdar, alternativt att det inte skedde någon större förändring över huvud taget. Jag delar nämligen inte Lerboms slutsats att det är ”litet som tyder på att det gotländska tingssamhället var särskilt offentligt eller folkligt”.²⁶ Böndernas participation före 1645 kan studeras i tre olika fora: mantalsdagen, kommissionerna och tinget.

25. Lerbom 2003, s 92.

26. Lerbom 2003, s 91.

Mantalsdagen: Lerbom beaktar inte en i mitt tycke mycket viktig källuppgift om participationen i det gotländska tingsamhället före 1618, nämligen krönikören Strelows skildring 1633 av den så kallade mantalsdagen.²⁷ Den inföll tisdagen efter Kyndelmässen den 2 februari, och avskaffades av kommissionen 1618. På mantalsdagen samlades Gotlands alla "stridsdugliga och utrustade" män vid "Gutestuen" vid S:t Hans kyrka i Visby. I deras närvaro sammanträdde ett råd av flera betrodda från varje ting och beslöt om landets angelägenheter. Uppenbart var detta en politisk församling och Strelow liknar "Gutestuen" vid Capitolium,²⁸ den av Roms kullar som symboliserade politisk makt. Mantalsdagen omnämns även exempelvis 1609: "i vinter forleden, der menige dommer och bönder her paa landet vaare forsamlede her i Wisby at skulde holde Gutestuen huor der holdis en almindelig rettergang om sager at høre och forrette".²⁹ Alltså möter vi här faktiskt en bild av ett offentligt och folkligt tingsamhälle.

Kommissionerna: Beträffande de kommissioner som besökte Gotland är Lerboms slutsats att de "före 1618 i huvudsak var ett forum där öns elitgruppingar möttes".³⁰ Något sådant kan vi inte veta enligt min mening; tvärtom finns det tecken på folklig participation. Lerbom redovisar kungens öppna brev till Gotlands invånare 1631 med uppmaning att de skall framlägga sina ärenden inför den kungliga kommissionens ankomst. Han nämner däremot inte att liknande brev även utgick 1585, 1594 och 1618.³¹

Beträffande kommissionen 1492 hävdar Lerbom att "Inga enskilda bönder tycks ha framträtt med klagomål".³² En helt annan bild framgår enligt min mening av kommissionens rapport. Vi vet att kommissionen reste runt på Gotland (två nätter i varje setting), att länsherren Jens Holgersen själv lyckades avgöra vissa ärenden med bönderna och att andra ärenden fördes inför kommissionen, som löste dem i godo eller genom domslut. Dessutom blev ärenden "hemligen rapporterade för våra [kommissionens] tjänare, som de inte

27. Jfr Tryggve Siltberg, "The Gotlandic Farms in the Late Middle Ages", i Nils Blomkvist (ed), *Culture Clash or Compromise*, Visby 1998, s 68.

28. Hans Strelow, *Cronica Guthilandorum. Den Guthilandiske Cronica*, Köpenhamn 1633 (faksimil Visby 1978), s [XI]f, jfr 66f.

29. Domkapitlet i Visby Alaa:4f, 36ff, Landsarkivet i Visby (ViLA).

30. Lerbom 2003, s 75f.

31. *Kancelliets Brevbøger*, Köpenhamn 1885-. Se följande notiser: 1585 13/4 (Skaanske tegnelser 1, s 408b); 1594 15/6 (Skaanske tegnelser 2, s 291); 1618 12/4 (Skaanske registre 4, s 87).

32. Lerbom 2003, s 74.

tordes uppenbara för oss, ty de sade att de var hotade av Jens Holgersens fogdar och tjänare och fruktade att de skulle få ont av dem när vi for bort”.³³

Några utsända från Köpenhamn undersökte omkring 1545 förhållandena på Gotland, vilket resulterade i fogden Dumstorps svarskrift.³⁴ Här ser vi fogden lämna svar till överheten, som har konfronterat honom med inkomna klagomål från en lång rad enskilda bönder.

Samma intryck ges för övrigt i de gotländska tingens och settingtingens supplikationer i juli 1622.³⁵ Där ser man utöver flera individärenden också klagomål över fogdarna och Gullandske Kompagni, som var danska statens försök att styra över Gotlands traditionella handelsförbindelser med södra Östersjön till rikets centrala delar. Klagomålen framfördes kollektivt av synbarligen mycket aktiva och målmedvetna tingsmenigheter.

Tinget: Några fullgoda källor som belyser participationen vid tingen fram till 1645 finns inte.³⁶ Jag kan inte se att Lerbom har något stöd för sin slutsats ”att Gotland var ett betydligt mer [...] toppstyrt och inte alls självklart folkligt och offentligt tingssamhälle” jämfört med övriga Norden.³⁷ Lerbom försöker belysa frågan genom att studera bevarade salubrev.³⁸ Metoden är inte bra: det är som om man skulle försöka bedöma vår tids rättsväsen genom att studera Inskrivningsmyndighetens handlingar rörande jordköp. Den bild av den ensamme tingsdomaren som tonar fram i Lerboms framställning hör alltså hemma i fastighetsregistreringens värld, inte i rättsskipningens.

Lerbom har utfört en värdefull undersökning av två av Gotlands sex settingsting 1618–1645.³⁹ I de tingsvittnen som bevarats (vilket är långtifrån alla!) rörande beskattning och böter har han noterat namnen på gårdar som medverkar med löftes- och stockmän. I de två settingtingen omnämns 80 procent respektive 45 procent av settingens gårdar, vilket enligt min mening talar mot Lerboms egen tes om låg participation.

33. Min normalisering efter *Danske Magasin*. Original i Danske Kancelli B 38, Rigsarkivet, Köpenhamn. Tryckt i *Danske Magasin række 3 bd 3*, s 101ff; svensk översättning i Alfred Theodor Snöbohm, *Gotlands land och folk*, Örebro 1871, s 216f; *Gotlands land och folk*, Örebro 1897, s 231f.

34. Trygve Siltberg, ”Gotlänningarna och den danska överheten på 1540-talet [översättning av fogden Johannes von Dumstorps svarskrift omkr 1545]”, *Gotländskt Arkiv* 1995, s 83–108. Jfr Lerbom 2003, s 76ff.

35. Danske Kancelli B 160, Rigsarkivet, Köpenhamn. Supplikationerna delvis refererade av Gardell 1986.

36. Jfr Siltberg 1995, s 91ff.

37. Lerbom 2003, s 85.

38. Lerbom 2003, s 79ff.

39. Lerbom 2003, s 85ff.

Ett protokoll 1607 från Visby domkapitel visar enligt Lerbom "att ett mycket grovt brott kunde behandlas av en liten krets aktörer".⁴⁰ Uppenbart är dock enligt min mening att behandlingen inte avser själva brottet utan i stället hur en inblandad präst hade förhållit sig.

Forskare har velat tillmäta Gotlands domare en stark ställning på grundval av att Gotalagen inte omnämner någon nämnd.⁴¹ Denna syn delas av Lerbom.⁴² Mot den uppfattningen vill jag påpeka att Gotalagen, kapitel 31 och 38:3, visar att det fanns ett antal rådmän som "skola döma". Min slutsats blir att tingsdomaren inte var enväldig.

Den ökade statliga kontrollen och byråkratiseringen av Gotlands domstolar under 1600-talet skall enligt Lerbom ha medfört större individuellt spelrum och bättre rättssäkerhet.⁴³ Lerbom beaktar inte de två landstingsdomar som faktiskt finns bevarade från 1604/1608 (refererad 1621) och 1613 (original). De visar att Gotland redan före reformen 1618 hade ett landsting där enskilda individer hade möjlighet att stämma in mål och söka sin rätt i relativt obetydliga ärenden. Det vi ser är ett landsting, bestående av landets domare och stadens rådhusrätt i närvaro av länsherren, som handlägger mål där enskilda jordägare kan instämma varandra i tvistiga mål, alltså högst lokala ärenden.⁴⁴

Participationen före och efter "statens invasion"

"Statens invasion" av det gotländska lokalsamhället ägde huvudsakligen rum under svensktiden från och med 1645. "På det lokala planet ledde byråkratiseringen *inte* till att de starka i bondesamhället gynnades", sammanfattar Lerbom. Vidare påpekar han,

att den politiska aktören "Landet Gotland" inte längre var det enda kollektiv som kommunicerade med överheten. Fler och mindre kollektiv, som ting och socknar, började i högre utsträckning agera politiskt utifrån delvis egna lokala intressen. [...] Byråkratiseringen gav fler grupper nya instrument att interagera utifrån sina egna behov. Detta märks inte minst i att

40. Lerbom 2003, s 82.

41. Karl Wührer, "Nämnd", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, bd 12, Malmö 1967, sp 440ff.

42. Lerbom 2003, s 79.

43. Lerbom 2003, s 104f, 116, 121.

44. Tryggve Siltberg, "Gotlands landskapssigill och äldre judiciella sigill", i Tommy Sundberg (red), *Landsarkivet i Visby 1905–2005*, Visby 2005, s 305f. Pappersbrev 16/3 1613 i Lagmansrätten i Gotlands län, Akter vol 1, ViLA. Pappersbrev 7/2 1621, Pappersbrevssamlingen, ViLA.

allt fler individer kommunicerade med landskansliet och de lokala domstolarna. Övergången innebar att fler, inte färre, grupper och individer kom att integreras i det nya rättsliga systemet.⁴⁵

Enligt min mening är Lerboms analys präglad av två svagheter: För det första utgår den enbart från bevarat källmaterial, huvudsakligen från svensktiden, och beaktar inte den verklighet i det äldre gotländska lokalsamhället, så som vi har anledning att tro att den var beskaffad trots att den inte efterlämnat skriftliga kvarlevor i någon nämnvärd utsträckning. För det andra präglas Lerboms analys av den storebrorssyn, som universellt och genom tiderna ofta har funnits hos statliga instanser gentemot kommunala instanser.⁴⁶ Jag tror att 1600-talets svenska administration på Gotland skulle ha tagit del av Lerboms analys med förtjusning; analysen förmedlar bilden att de hade invaderat det gotländska lokalsamhället som dess befriare!

Sedan medeltiden har i Sverige fortgått en "statens invadering av regionerna". Så benämns den och skisseras av Peter Aronsson, som konstaterar att "under medeltiden är det socknen [som invaderas av överheten], på 1500-talet landen, 1600-talet häraderna". Därefter följde på 1800-talet inträngandet i byn och på 1900-talet i familjen. Tolkningen "om den gradvisa befrielsen ur de feudala banden till den statligt garanterade medborgerligheten var länge dominerande", konstaterar Aronsson och menar att i dagens forskning är den tolkningen inte längre så självklar.⁴⁷ Särskilt i detta sistnämnda vill jag instämma, och det är det perspektivet jag saknar hos Lerbom.

Lerboms analys beaktar inte den kommunikation som vi rimligen bör räkna med fanns inom det gotländska samhället, på den kommunala nivån. Det faktum att vi efter 1645 i det skriftliga källmaterialet ser enskilda gotlänningar interagera med domstolar och fogdar innebär inte att samma gotlänningar före 1645 skulle ha saknat motsvarande interaktion med domstolar och skatteuppbördsmän, då i kommunal regi. Att den interaktionen verkar osynlig i dag beror endast på att källmaterialet nu inte finns.

Har gotlänningen efter 1645 upplevt sig vara bättre integrerad i det of-

45. Lerbom 2003, s 120f.

46. Med "kommunala" instanser menar jag det som också kan benämnas "lokalsamhällets" instanser. Jag använder termen för att göra resonemanget generellt över tid. Termen "lokalsamhället" är också användbar. Däremot är termerna "centralt" och "lokalt" i det här sammanhanget olämpliga, eftersom den "centrala" nivån, staten, ibland hade en väl utbyggd lokal statlig organisation. Hithörande terminologiska problem diskuterades inom den nordiska maktstatsforskningen på 1980-talet.

47. Peter Aronsson, *Regionernas roll i Sveriges historia*, Östersund 1995, s 33.

fentliga systemet då han nu fick interagera med en svensk fogde, i stället för som tidigare med en bonde i hemtrakten, som fungerade som rådman eller tingsdomare? Lerbom verkar tro det. Jag tror det inte.

Sammanfattning

Ovan har jag velat invända mot Lerboms beskrivning av dels tingsdomarnas roll, dels graden av participation i "bonderepublikens" samhälle och gotlänningarnas förhållande till "statens invasion" av Gotland.

"Tingsdomarna bör", enligt Lerbom, "betraktas som en klart profilerad lokal elit". Jag anser att tingsdomarna rekryterades från ett storbondeskikt utan att dominera detsamma. Tingsdomarnas maktutövning har inte resulterat i något ojämnt samhälle. Lerbom anser att bruket av vissa inskriptioner (latin, vapensköldar) markerade domarna som en avgränsad statusgrupp, men samma bruk finns även hos andra bönder, till antalet fler än domarna. Att tala om domarämbetet som ärftligt är missvisande. I stället för att som Lerbom se "tecken på släkt nätverk mellan domare och prästerskap" ser jag på Gotland en rätt talrik storbondeklass, ur vilken såväl präster som domare rekryterades.

Lerbom anser att det är "litet som tyder på att det gotländska tingssamhället [före 1645] var särskilt offentligt eller folkligt". Lerbom beaktar inte uppgifter om böndernas participation som finns i dokumenten rörande den årliga mantalsdagen, vissa kommissioner till Gotland samt tingen och landstinget i början av 1600-talet. Lerboms analys präglas av den storebrorssyn, som ofta har funnits hos statliga instanser gentemot kommunala instanser. Han tar inte med i beräkningen att det måste ha funnits en kommunikation inom det gotländska samhället, på det som här kallas den kommunala nivån.